

SECTION 9. WORLD HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS**9.1 Політико-правовий статус держави, як актора міжнародних відносин**

В міжнародній теорії та практиці відносно учасників світової політики вживаються терміни суб'єкт та актор. Поняття суб'єкт міжнародних відносин є більш раннім та традиційним і характеризує учасників міжнародних відносин щодо наявності у них певних прав та обов'язків, цілей у міжнародній політиці реалізація яких відбувається відповідно до юридичних норм міжнародного співтовариства. Поширення терміну актор в сучасній теорії міжнародних відносин пов'язано з популярністю неолібералізму. Ключовою характеристикою актора міжнародних відносин є наголос на його активності та впливі на події, що відбуваються у світовій політиці. За визначенням Алена Турена, актор на відміну від суб'єкту, не залежить від середовища, а здатен змінювати його [399]. Таким чином, ознаками актора міжнародних відносин є наступні: здатність до формування самостійної стратегії поведінки на міжнародній арені; наявність ресурсів для реалізації власної стратегії; здатність протистояти загрозам системи міжнародних відносин. Наведені ознаки притаманні великій кількості різноманітних суб'єктів, що актуалізує проблему типологізації та співвідношення множини акторів в міжнародних відносинах. Але до сьогодні головними акторами міжнародних відносин виступають держави, що формально є рівноправними суб'єктами світового співтовариства, але їх ролі та статуси не рівнозначні.

Держава є актором міжнародних відносин, який відповідає усім класичним критеріям цього поняття. Ознаками держави як актора міжнародних відносин є: здатність та ресурс до використання інструментів примусу та військової сили; здатність до мобілізації економічних та людських ресурсів для вирішення зовнішньополітичних задач; наявність ресурсів для формування офіційних зовнішньополітичних доктрин та можливості щодо створення суспільного консенсусу для їх реалізації; статус надійного партнера в міжнародних

відносинах, що приймає участь а альянсах та підтримує функціонування міжнародної системи в цілому; держави через уряди, що їх представляють, мають легітимні підстави для підписання договорів, оголошення війни та інших дій, що є безпосереднім змістом міжнародної політики.

Держави відрізняються за своїми ресурсами, зокрема територією, населенням, корисними копалинами, економічним потенціалом, соціальною стабільністю, політичним авторитетом, військовими силами. Подібні відмінності виражаються в нерівності держав, наслідком чого є ієрархія, що визначає стратифікацію держав на міжнародній арені (рис. 1):

Рис. 1. Стратифікація держав у міжнародних відносинах.

Ознаками наддержав є: наявність зброї масового ураження (ядерної зброї); здатність впливати на зміни у міжнародних системах; неможливість поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до коаліції не входить інша наддержава. На відміну від наддержав, великі держави впливають на світовий розвиток, але не переважають у світовій політиці. Ресурси цих держав обмежують їх окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону. Середні держави мають стабільний вплив на своє найближче оточення. На відміну від середніх вплив малих держав є обмеженим та слабким, але вони мають достатньо ресурсів для збереження своєї незалежності та територіальної цілісності. Мікродержави не здатні захистити суверенітет власними силами.

Реалісти вважають міжнародними акторами тільки ті держави, відносини між якими формують світову політику. Таким чином, будь-який стан міжнародних відносин (конфлікт, інтеграція та ін.) залежить від взаємодії між нечисельними наддержавами та великими державами.

Представники політичного реалізму розглядають держави в якості головних акторів міжнародних відносин. Держави характеризуються ними як раціональні політичні інститути, що здійснюють єдину політику щодо інших держав. Погляди реалістів в цілому представляють державо-центричні концепції, що спираються на наступні аргументи: держава – єдиний політичний інститут, що має колективні уподобання – національні інтереси, взаємодіє з іншими рівними політичними інститутами; прийняті державою норми обов'язкові для виконання всіма її громадянами без виключення та регулюють їх взаємодію з членами інших інститутів (наприклад, державні квоти на найм іноземної робочої сили).

Таким чином, світова політика орієнтована на розвиток міждержавних відносин. Сучасна міжнародна система характеризується двома тенденціями: зростання взаємозалежності усіх елементів системи; збереження монополії на прийняття рішень державами тоді як їх реальний вплив на продукування та розподіл ресурсів зменшується.

Домінування та перевага у воєнній силі, інші компоненти могутності не забезпечують безпеку та захист наддержавам. Це підтверджується зростанням асиметричних загроз та посиленням нестабільності в регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що супроводжується військово-політичними конфліктами із залученням міжнародного співтовариства в Іраку, Сирії, Афганістані. Силова боротьба державних акторів з міжнародним тероризмом часто виявляється контрпродуктивною та, навпаки, стимулює зростання радикальних, воєнізованих ісламських рухів, які активно проявляють себе у політичній боротьбі за владу.

Із вищенаведеного впливає проблема відповідності національних систем влади особливостям та викликам сучасних міжнародних відносин. Зокрема, можна констатувати скорочення функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо управління потоками інформації, боротьби із транснаціональною злочинністю, контролю над міграційними потоками. Послаблення держави відбувається внаслідок зменшення кількості

доступних урядам ресурсів, що необхідні для реалізації владних повноважень. Ускладненню ситуації сприяють міжнародні фінансові актори з їх акцентом на бідні, а значить, поступливі уряди (особливо із врахуванням корупції еліт). Таким чином, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами.

Зовнішні функції держави реалізуються на міжнародній арені в межах як міждержавних відносин, так і взаємодії держави з іншими акторами. Такі відносини мають зовнішньополітичний характер, тому діяльність, що спрямована на захист національних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань та реалізацію зовнішніх функцій держави позначаються як зовнішньополітична. Держава є єдиним загальнонаціональним політичним інститутом, який має повноваження на здійснення зовнішньої політики та наділений правом офіційно представляти суспільство у міжнародних відносинах.

Зовнішньополітична діяльність будь-якої держави завжди пов'язана з проблемами влади та визначається наступними рисами: не кожна дія держави на міжнародній арені є політичною, держави вступають в юридичні, економічні, гуманітарні та культурні взаємовідносини; зовнішньополітична діяльність держави є динамічною категорією та залежить від внутрішньополітичної ситуації, культурних та економічних трансформацій, що забезпечують державі вигідні позиції на міжнародній арені.

Класифікація зовнішньополітичної діяльності держави здійснюється за наступними критеріями: засоби; напрями; завдання зовнішньополітичної діяльності (таб.1).

Таблиця 1

Діяльність держави за засобами здійснення зовнішньої політики

	Легальні засоби	Нелегальні засоби
Мирні засоби	• Дипломатія • Кооперація на основі міжнародного права «М'яка сила»	• Глобально небезпечні технології • Шпіонаж Сприяння транскордонній злочинності
Примусові засоби	• Самооборона • Попередження агресії • Примус до миру Врегулювання конфліктів	• Втручання у внутрішні справи іншої держави • Інтернаціоналізація внутрішніх конфліктів • Війна Тероризм

Зовнішня політика держави є складним ресурсозатратним процесом, що передбачає планування як окремих заходів, так і зовнішньополітичного курсу в цілому. Планування має на меті досягнення певного консенсусу та містить наступні етапи: визначення пріоритетної міжнародної ситуації, яка прямо впливає на реалізацію мети зовнішньополітичної діяльності; формування проектів державного рішення. Проекти презентують концептуальні розбіжності в органах державної влади та проходять незалежну експертизу; затвердження політичного рішення. Обов'язковою частиною рішення є альтернативний варіант дій на випадок непередбачених обставин; реалізація державного рішення здійснюється через бюрократичний рівень, на якому визначається коло безпосередніх виконавців. Стадія реалізації потребує обов'язкового політичного контролю за діями виконавців; оцінка результатів через аналіз інформації про результати зовнішньополітичної діяльності, наслідком чого може бути прийняття коригуючих дій.

Суверенітет є важливою юридичною ознакою держави та характеризує її як ключового актора міжнародних відносин. За ступенем державного суверенітету здійснюється юридична класифікація держав: імперія; держава-нація; асоційована держава; самопроголошена держава; протекторат; окупована держава. До головних ознак суверенітету належить неподільність, за якої суверенітет належить державі в цілому, а не її окремим інститутам, посадовим

особам або представникам, подібна властивість виключає делегування або поділ державного суверенітету на частини. Наступною ознакою суверенітету є невідчужуваність, яка гарантується тим, що держава не може бути позбавлена суверенітету будь-якими засобами.

В сучасних міжнародних відносинах державний суверенітет трактується за двома критеріями: внутрішній – свобода держави обирати власний шлях розвитку, економічну та політичну модель, законодавство і т.д.; зовнішній – невтручання зовнішніх акторів у внутрішні справи держави, рівність та незалежність суверенних держав на міжнародній арені. Категорія державного суверенітету закріплена в основних актах міжнародного права, які утверджують неможливість без законних підстав порушувати або примусово обмежувати суверенітет держави та втручатися у її внутрішні справи. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету у міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави» [398].

В реальній світовій політиці державний суверенітет може бути обмежений, що обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема нормами міжнародного права або силовими діями інших держав. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру із санкції Ради Безпеки ООН у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст.39, ст.42) [398]. Таким чином, стан абсолютного суверенітету в міжнародних відносинах є недосяжним. Сам факт включення держави до світової політики через укладення угод, участь у міжнародних організаціях автоматично обмежує суверенітет зобов'язаннями перед іншими акторами, які теж обмежують власні суверенітети.

Національний інтерес є однією із головних категорій в теорії та практиці міжнародних відносин та являє собою усвідомлену потребу нації в самозбереженні, розвитку та забезпеченні безпеки. Національні інтереси

представлені відкритими заявами держави щодо власних потреб та намірів у міжнародній політиці. Подібні заяви завжди спираються на експертну оцінку поточних міжнародних проблем. До функцій національного інтересу належать: визначення ієрархії зовнішньополітичних інтересів, що дозволяє уникнути неефективних витрат ресурсів; надання суспільству критеріїв оцінки ефективності реалізації зовнішньої політики; підвищення передбачуваності держави як носія національного інтересу у міжнародних відносинах.

Автором концепції національного інтересу є Г. Моргентау [396]. Доповнення концепції головним чином належать представникам політичного реалізму та неореалізму, зокрема Дж. Розенау, К. Уолтцу, Р. Арону та іншим. Головними ознаками національного інтересу реалісти визначають наступні: національні інтереси є об'єктивною стабільною основою зовнішньополітичної діяльності держави та переважає над універсальними моральними принципами; національні інтереси, що охоплюють питання суверенітету та територіальної цілісності є основою раціональної політики держави; реалізація національного інтересу залежить від рівня сили держави.

Національні інтереси розрізняються за своїм значенням та впливом на міжнародній арені. За данною ознакою їх можна класифікувати на: головні (життєвоважливі)/другорядні; постійні/змінні; довгострокові/кон'юктурні (рис. 2).

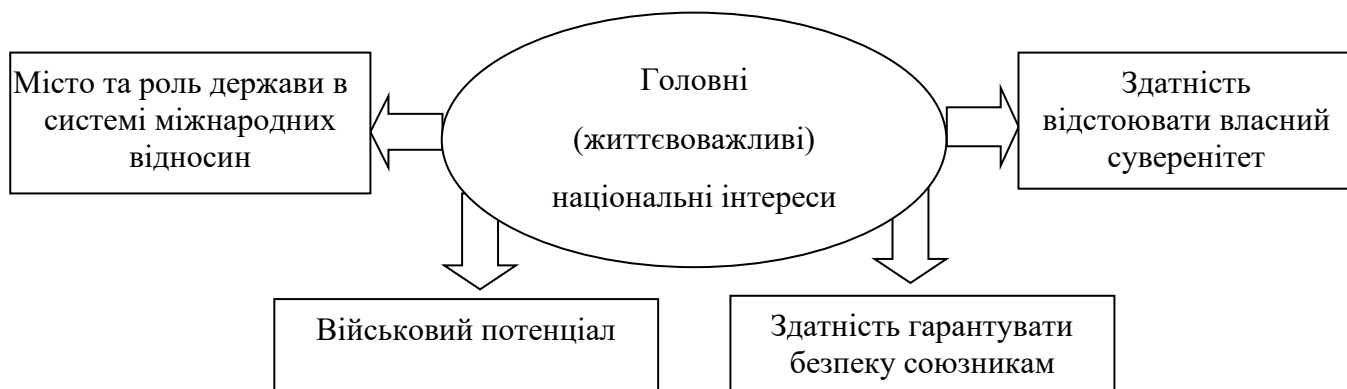

Рис. 2. Параметри головних (життєвоважливих) національних інтересів.

Мірою вимірювання національних інтересів є сила, яка виступає основним зовнішньополітичним ресурсом будь-якої держави у міжнародних відносинах.

Сила та національні інтереси є взаємодоповнюючими поняттями. Основою та метою національних інтересів є збереження та збільшення сили держави. Сила держави є інструментом реалізації національних інтересів. В теорії міжнародних відносин поняття сили традиційно вживається у двох значеннях: power – здатність держави перетворювати власну потужність на політичний вплив; force – військова сила держави.

Поняття «сила» є центральним в теоріях класичного реалізму, які розглядають головною метою та причиною дій держав на міжнародній арені нарощування сили. Ганс Моргентау [396] визначає співвідношення сили держав матеріальними та нематеріальними чинниками (рис. 2). Співвідношення сили між державами можна змінити тільки переважаючою силою. Боротьба між акторами міжнародних відносин є джерелом постійних конфліктів

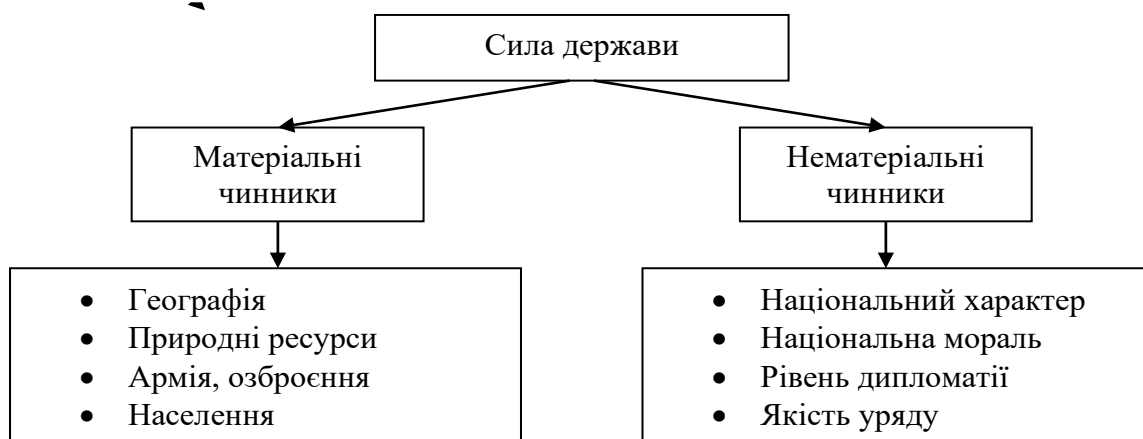

Рис. 2. Чинники співвідношення сили держав.

Представники політичного реалізму розглядають силове протистояння держав природним станом міжнародних відносин. Тобто сила є інструментом досягнення національних інтересів та боротьби з іншими державами. Потужність держави на міжнародній арені характеризують три головних види сили: військова; економічна; політична.

Військова сила, відповідно із поглядами реалістів, являє собою ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави на міжнародній арені. Довгий час в теорії та практиці міжнародних відносин саме цей вид сили вважався визначальним. Ступінь та інтенсивність застосування військової сили,

об'єкти її застосування визначаються у першу чергу характером та спрямованістю зовнішньополітичних цілей, таким чином, військова сила є одним із засобів політики держави.

Сила держави залежить від ресурсів, що є в її розпорядженні – сукупний військовий потенціал держави, економічний, територіальний та демографічний, організаційний та культурний капітали. Таким чином, для оцінки силового потенціалу держави у міжнародних відносинах важливим є визначення складових сили та їх наявність у держави (табл. 2):

Таблиця 2

Джерела сили держави

Джерело сили держави	Складові джерела сили держави
Територія	Географічне положення Клімат Природні ресурси Наявність виходу до морів
Населення	Етнічний склад Тривалість життя Гендерний та віковий склад Рівень освіти Мобілізаційні можливості
Економіка	Тип економіки Технології Управління Капіталізація
Воєнно-промисловий комплекс	Рівень та масовість озброєння Управління Наявність зброї масового ураження
Політична система	Ступінь легітимності влади Внутрішньополітичний консенсус
Міжнародне становище	Участь у блоках Наявність союзників Дипломатичні можливості
Інфраструктура	Транспорт Шляхи сполучення Інформаційні технології

Стратегія «м'якої сили» вперше була сформульована в 1990 р. представником неоліберального напрямку Дж. Наєм [397]. «М'яка сила» є формою військово-політичної стратегії, що передбачає здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії та привабливості. Ресурсами «м'якої сили» є: культурно-ціннісна привабливість – засновується на розповсюдженні масової культури. Серед інструментів просування культурно-

ціннісної привабливості є створення національних торгівельних мереж в інших країнах, розповсюдження національного кінематографу, популярної музики, організація спортивних змагань і т.д. національно-державна та економічна моделі розвитку; привабливість політичної моделі.

З огляду на проаналізовані параметри держави можна констатувати, що в сучасному світі головною проблемою держав, як акторів міжнародних відносин є пошук необхідних засобів реагування на виклики та загрози світової політики. Держави, спираючись на власний потенціал, можливості та ресурси намагаються різними шляхами впливати на своїх опонентів з метою досягнення бажаних політичних, економічних та інших результатів. Таким чином, категорія сили міжнародного актора як основного зовнішньополітичного ресурсу будь-якого актора залишається головними методом міжнародної взаємодії та є складовою політико-правової характеристики держави. Національні інтереси держав набувають складних форм та впливають на стосунки між народами, політичними, соціальними та економічними інститутами та приватним особами, що представляють різні держави, культури, способи життя. Сучасна практика міжнародних відносин акцентує увагу на сфері невідповідності інтересів між державами, що є причиною конфліктів та суперництва за ресурси, статус та вплив у міжнародних відносинах.